

to the settlement in the region and the development of trade and crafts (times of Paul I and Alexander I) and the second one during the policy of russification and assimilation of Jews (by Nicholas I). Traced the support policy of the Russian authority of Jewish ethnicity, their deliverance from recruit duty in the early XIX century and role of kahals (Jewish communities) in protection of the Jewish trade, culture and religion.

In the context of international relations Ukrainians as indigenous ethnoses bore the entire burden of the feudal system. The main confrontation took place between the Polish lords-landowners and Ukrainian peasants. Also the Jews often acted as mediators in the feudal oppression of indigenous peasants that was not favored to a friendly Ukrainian-Jewish ethnic relations. On the concrete factual evidences has been analyzed the involvement of Jewish ethnoses in the aggravation of the criminal situation in the Right-Bank Ukraine, uncovered the activities of separate Jewish bands that were engaged in horse stealing, thefts, illicit wine distillation, escape of prisoners.

Emphasized how, despite of the assimilation policy of the Russian autocracy and number restrictions, the Jews were able to maintain their spirituality, unity, ability to conform to the environment.

Key words: Right-Bank Ukraine, international relations, Jewish factor, kahals, Russian autocracy, criminal situation.

Отримано: 18.09.2014

УДК 947.7

В. С. Лозовий

ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СОЦІАЛЬНУ БАЗУ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.

Стаття присвячена з'ясуванню поглядів М. Грушевського на процеси державного будівництва в Україні в революційну добу 1917-1921 рр., зокрема соціальної бази державотворення. Висвітлюються та аналізуються засади формування органів влади, показано детермінованість державотворчих процесів та форм національної державності соціальною структурою українського народу.

Після перемоги Лютневої революції 1917 року М. Грушевський сформулював основні ідеї суспільно-політичного життя українства. Він був переконаний, що народ, тобто українське селянство, може стати політичною основою державного й економічного життя і вже в добу революції в 1917-1918 роках розвинув та обґрунтував цю тезу. Погляди М. Грушевського цілком викристалізувалися у початковий період Української революції і оприлюднені в друкованих виданнях, фактично набули статусу ідеологічних засад національно-державного будівництва. Після Лютневої революції 1917 р. курс Тимчасового уряду на демократизацію земства та створення волосних земських органів був суголосним з позицією Центральної Ради. М. Грушевський, відзначаючи провідну роль селянства в реалізації ідеї національної державності, писав, що майбутня автономна Україна буде організовуватися на засадах широкого місцевого самоврядування. Підсумком державотворчої діяльності М. Грушевського стало прийняття Конституції УНР 29 квітня 1918 року яка вводила в Україні парламентську форму правління.

Ключові слова: *М. Грушевський, соціальна база, селянство, органи влади, національно-територіальна автономія, самостійність, соціалістичні погляди, аграрне питання.*

Із здобуттям Україною суверенітету, в умовах докорінних змін в історичній науці стають важливими дослідження ідеологічних напрацювань та політичної діяльності видатних представників українського національно-визвольного руху доби визвольних змагань 1917-1921 рр. Значна роль М. Грушевського в історії революції привернула до нього увагу багатьох науковців. Історіографія державотворчої діяльності М. Грушевського маючи в своєму доробку ґрунтовні дослідження, разом з цим не позбулася лагун, однією з яких є всебічне відтворення його суспільно-політичних поглядів.

Мета статті полягає в тому, щоб висвітлити погляди М. Грушевського на соціальну базу державного будівництва, проаналізувати засади формування органів влади, показати детермінованість державотворчих процесів та форм національної державності соціальною структурою українського народу.

Тематика наукових праць, в яких досліджується роль М. Грушевського у державотворчих та політичних процесах 1917-1921 рр. досить значна, але питання впливу соціальної структури на процеси державного будівництва в період революції 1917-1921 рр. залишається недостатньо дослідженими вітчизняними науковцями. Окремих аспектів зазначеної теми торкалися у своїх працях Л. Винар [1], В. Верстюк [2-3], О. Гомотюк [4], В. Солдатенко [5-6], М. Копиленко та О. Копиленко [7-8], О. Салтовський [9], Ю. Шаповал та І. Верба [10], Р. Пиріг [11-12], Г. Корольов [13]. Однак в запропонованому ракурсі дослідницька проблема майже не розглядалася.

Перемога революції у лютому 1917 року в Петрограді відкрила широкі можливості для розвитку українського національно-визвольного руху. М. Грушевський сформулював основні ідеї суспільно-політичного життя українства. Досліджуючи історію українського народу, вчений зазначав, що його ідеалами «на які він майже заглянув за Хмельниччини, але досі не осягнув і які ще попереду – це свобода, рівноправність та автономія...» [14, с.37]. Він був переконаний, що народ, тобто українське селянство, може стати політичною основою державного й економічного життя і вже в добу революції в 1917-1918 роках розвинув та обґрунтував цю тезу. Констатує, що буржуазія та пролетаріат не можуть бути соціальною базою українського державотворення, М. Грушевський стверджує, що «соціальне й державне будівництво» в Україні повинно мати «своєю підставою інтереси трудового селянства» [15, с.37].

Погляди М.Грушевського цілком викристалізувалися у початковий період Української революції і оприлюднені в друкованих виданнях, фактично набули статусу ідеологічних засад національно-державного будівництва. Лідер українського національно-визвольного руху писав: «Головною підставою сеї Великої України, ще довго, коли не завжди, буде селянство і на нім прийдеться її будувати». Україна, на його думку, зможе відродитись

лише тоді, «... коли встане наново сей скинений в безодню пітьми й несвідомості титан, сей позбавлений зору й сили, обстрижений зі своєї політичної і національної свідомості Самсон» [16, с.162]. Обдумуючи ідею самостійної України М. Грушевський бачить українську державу державою соціалістичною, державою трудящих мас. «Боронячи українську державність, будемо міцну твердиню, до котрої не буде приступу поліцейсько-бюрократичної реакції. Укріплюючи авторитет нашої соціалістичної Центральної Ради й її соціалістичного міністерства, хочемо зробити нашу Україну твердою кріпостою соціалізму. Будуємо республіку не для буржуазії, а для трудящих мас України, і від цього не відступимо!». Голова УЦР, і чільні діячі УПСР та УСДРП розуміли державні інтереси УНР як інтереси народних мас, і насамперед незалежного селянства. На засіданні Малої ради 20 березня М. Грушевський зазначив: «У своїй діяльності Центральна Рада завжди мала єдиний критерій, єдиний компас, це – інтереси трудящих мас» [16, с.116]. Таким чином, М. Грушевський розвинув у своїх працях концепцію українського трудового селянства, як єдиного носія ідеї «народу».

М. Грушевський прагнув становлення Української державності у формі автономії, але загалом негативно ставився до держави. Все ж він визнавав її значення як певного каталізатора, який формував, у принципі, пасивну народну масу, накидаючи їй політико-державний, культурний, економічний та юридичний устрій. Якщо ті устрої вирости «на ґрунті народнім» і «відповідали потребам народним», то вони сприймалися за своє, якщо ні – то народні маси повставали проти таких устроїв [14, с.488-489]. Відтак надалі, будучи на чолі Центральної Ради, М. Грушевський розробляв владну модель, яка б, на його думку, не нав'язувала масам певних адміністративних структур, а була найбільш наближена до народних ідеалів сприйняття влади. Вчений вважав, що влада в країні повинна бути демократично обраною та ненасильницькою, забезпечити свободу і рівність громадян. Він писав: «Щоб не було ніякої тісноти від влади людям, щоб вона не коверзувала людьми, не накидала їм своєї волі, не має бути іншої влади, тільки з вибору народного! Се називається устроєм демократичним – щоб народ сам собою правив. Як у селі все має становити вибрана сільська рада, а правити виборна сільська управа, так має бути в повіті, в губернії і всім краю!» [16, с.116]. Прикметно, що формування владних інститутів М. Грушевський починає з сільських органів. Управлінські структури мали формуватися не зверху-вниз (влада для держави), а знизу-вверх (влада для народу). Вчений вважав, що українська держава повинна бути демократичною, побудованою на засадах соціальної справедливості та відстоювати інтереси трудового народу, тобто бути істинно-народною республікою [5, с.3-27].

Після Лютневої революції 1917 р. курс Тимчасового уряду на демократизацію земства та створення волосних земських органів був суголосним з позицією Центральної Ради. М. Грушевський, відзначаючи провідну роль селянства в реалізації ідеї національної державності, писав, що майбутня автономна Україна буде органі-

зовуватися на засадах широкого місцевого самоврядування. Саме «дрібна земська одиниця», обрана загальним голосуванням, порядкуватиме усіма місцевими економічними, просвітніми та культурними справами [3, с.204–205]. Він закликав брати владу на місцях шляхом демократичних виборів у адміністративні органи.

З виданням III Універсалу Центральної Ради та проголошенням Української Народної Республіки розпочався етап національно-державного будівництва. У відповідності з світоглядними та політичними переконаннями М. Грушевського та діячів Центральної Ради це мала бути демократична держава, сувереном якої виступав трудовий народ. Називаючи Україну народною республікою, Центральна Рада бажала цим «підкреслити ідею українського народоправства і демократії» [18, с.423]. П. Христюк зазначав, що Центральна Рада свідомо ставила собі за мету «збудування дійсної народної державності, в якій політична влада спочивала в руках народу і соціально-економічні відносини були б побудовані так, щоб були забезпечені як духовні, так і матеріальні інтереси працюючих мас» [19, с.57].

Оскільки українство було репрезентовано передусім селянством, яке домінувало в тогочасній структурі населення, поняття «український народ» фактично ототожнювалося з поняттям «українське селянство» і, відповідно, Українська Народна Республіка, свідомо чи підсвідомо, сприймалася як українська селянська республіка. Про вищевказане свідчить досить часте вживання при означенні ідеології та політичної практики УНР словосполучення «трудоий народ», оскільки селянин і праця сприймалися фактично як невіддільні та однопорядкові речі. Під поняття «трудоий народ» підпадало також робітництво, однак у відсотковому відношенні його було набагато менше і воно було представлене здебільшого росіянами або зрусифікованими українцями і не підпадало під поняття «український» в етнічному, а не територіальному значенні [20, с.5].

III Універсал задекларував політичні та соціально-економічні засади подальшого державного будівництва: соціалізацію землі, встановлення державного контролю за виробництвом, різноманітні суспільні свободи. В контексті занепаду тогочасної судової системи, цікавою є заява: «суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу» і запевнення, що будуть здійснюватися «всі заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з правними поняттями народу» [21, с.75].

Новопостала українська державність мала будуватися на демократичних засадах. Центральна Рада зазначила, що урядування українськими землями відбуватиметься на «підставі децентралізації і самоуправи». Тому українським землям, повітам, волостям і громадам мало забезпечуватися право автономії і самоврядування. Також декларовано, що виконавча влада в УНР може походити «тільки з народного вибору – з виборів громад, волостей земель і всього народу, дістаючи від вибраних ними органів свою повновасть і перед ними відповідаючи» [22, арк.111, 175]. У III Універсалі Центральна Рада задекларувала, що вживе всіх заходів «до закріплення та поширення прав місцевого само-

врядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях» [23, с.67-68].

Центральна Рада залишила незмінною модель влади, розробленої Тимчасовим урядом, за якою на місцях створювалися демократичні самоврядування у формі земств, в тому числі й волосних. З огляду на те, що слово «земство» викликало у селян асоціацію з вищими, «непрацюючими» верствами, тобто такими, що не входили в поняття «народ», 19 грудня 1917 р. вийшов закон УНР про перейменування земських інституцій, які отримали назви губернських повітових, волосних народних Рад та Управ [24, арк.103]. Але й надалі у регіонах місцеві самоврядування називали як земськими, так і Народними Управами.

Але Центральній Раді не вдалося створити функціонуючі органи влади. Країною ширилася анархія. Однією з центральних була тема функціонування адміністративних структур на селянському з'їзді Київського повіту 7 квітня 1918 р. У своєму виступі М. Грушевський закликав «рятувати свою державу і свободу» і зазначив, що «тепер ми повинні наладити тверду і добру владу на місцях...» [25]. Делегати з волостей констатували критичний фінансовий стан повітових та волосних управ і «духовну бідність сих народних установ». 9 квітня 1918 р. на засідання Центральної Ради М. Грушевський ще раз наголосив, що селянство є фундаментом державного будівництва УНР: «Ми будемо всі надії на свідомому селянстві і сподіваємось, що в цьому селянстві найдуть міцну підмогу також Установчі збори, до яких ми зараз ідемо» [26, с.258].

Розуміючи величезне значення для селянства розв'язання земельної проблеми М. Грушевський ще в 1906 р. писав: «рішення аграрної справи, буде мати незвичайну вагу в очах заінтересованих селянських мас... бо до мотивів загально-демократичного характеру тут з незвичайною силою прилучається мотив національний» [27, с.103-104]. Вчений вважав, оскільки великими землевласниками в Україні є передусім неукраїнці, вирішення аграрного питання та передача селянам колись загарбаної у них землі буде актом історичної справедливості стосовно українського народу.

Зважаючи на слабку національно-політичну свідомість народних мас, щоб залучити селянство до державного будівництва у формі автономії України, М. Грушевський та Центральна Рада тісно пов'язали її становлення з вирішенням аграрного питання. Голова Центральної Ради зазначав, що вся земля повинна бути в руках тих, хто на ній працює. Щоб зберегти соціальну стабільність, на відміну від ліворадикально налаштованих есерів він вважав, що земельні угіддя треба викупити, а не безкоштовно забирати у власників [15, с.119]. Однак, остання теза не стала домінуючою в аграрній політиці Центральної Ради, яка врешті проголосила безплатну конфіскацію землі.

У січні 1918 р. прийнято досить радикальний земельний закон, в основу якого було покладено принцип соціалізації землі. М. Грушевському закидають, що він не міг не розуміти негативних наслідків втілення такої аграрної політики, проте не вдіяв

нічого, щоб виправити ситуацію. Слід наголосити, що лівоградикальні ідеї земельного перерозподілу були дуже популярні серед широкого загалу селянства і Грушевський та соціалісти намагалися йти в руслі цих настроїв.

Таким чином, з настанням Лютневої революції 1917 р., М. Грушевський зробив висновок, що в силу неповноти суспільної структури українського народу, соціальною базою національно-визвольного руху могло стати лише селянство. Саме селянство перебувало в центрі його концепції суспільно-політичних перетворень і державного будівництва, яка втілювалася Центральною Радою. М. Грушевський зазначав, що українська влада при втіленні своєї політичної програми і, щоб втриматися біля державного «жерма», повинна орієнтуватися на соціально-економічні прагнення та інтереси селянства.

Список використаних джерел і літератури:

1. Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації / Л. Винар. – К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1995. – 304 с.
2. Верстюк В.Ф. М.С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради / В.Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 37-50.
3. Верстюк В. Українська Центральна Рада : навчальний посібник / В.Ф. Верстюк. – К. : Заповіт, 1998. – 344 с.
4. Гомотюк О. Михайло Грушевський – провідник і ідеолог української національно-демократичної революції / О. Гомотюк // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення : наук. записки Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія: історія. – Тернопіль, 1997. – Вип. V. – С. 30-34.
5. Солдатенко В.Ф. Внесок М.С. Грушевського в концепцію української революції / В.Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 3-27.
6. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис : [монографія] / В.Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. – 976 с.
7. Копиленко М.А. М.С. Грушевський і проблеми розбудови Української держави / М.А. Копиленко, О.Л. Копиленко // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 28-37.
8. Копиленко О.Л. Держава і право України. 1917–1920 : [навч. посібник] / О.Л. Копиленко, М.А. Копиленко. – К. : Либідь, 1997. – 208 с.
9. Салтовський О.І. Еволюція ідеї української державності в політичних поглядах М. Грушевського під впливом революції 1917–1920 рр. / О.І. Салтовський // Вісн. КНУ ім. Шевченка. Сер. Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 59-61. – С. 158-162.
10. Шаповал Ю. Михайло Грушевський / Ю. Шаповал, І. Верба. – К. : Альтернативи, 2005. – 352 с.
11. Пиріг Р.Я. Ідея федералізму в державницькій концепції М. Грушевського / Р.Я. Пиріг // Студії з архівної справи та документознавства. – 2005. – Вип. 13. – С. 188-192.
12. Пиріг Р.Я. Федералізм в концепції українського державотворення Михайла Грушевського/ Р.Я. Пиріг // Грушевський М.С. – державотворець і громадський діяч, публіцист : мат. II регіональної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2006. – С. 112-120.
13. Корольов Г.О. Українська державницька перспектива у рецепції М. Грушевського / Г.О. Корольов // Соборність як чинник українсько-

- го державотворення (до 90-річчя Акту злуки) : мат. Всеукр. наук. конференції, 21 січня 2009 р. / [відп. ред. Р.Я. Пиріг]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – С. 197-210.
14. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття) / Ю. Левенець. – К. : Стило, 2001. – С. 488-489.
 15. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 37.
 16. Грушевський М. На порозі нової України / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К. : Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
 17. Верстюк В.Ф. Концептуальні проблеми вивчення історії української революції / В.Ф. Верстюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : РА «Тандем-У», 2000. – Вип. XI. – С. 22.
 18. Ковалевський М. При джерелах боротьби / М. Ковалевський. – Інсбрук : Накладом Марії Ковалевської, «Biblos», 1960. – С. 423.
 19. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. / П. Христюк. – Відень, 1921-1922. – Т. 2. – С. 57.
 20. Реєнт О.П. Українська революція і робітництво: Соціально-політичні та економічні зміни 1917-1920 рр. / О.П. Реєнт. – К. : Інститут історії України НАН України, 1996. – С. 5.
 21. Слюсаренко А.Г. Історія української конституції / А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К. : Т-во «Знання» України, 1993. – С. 75.
 22. ЦДАВО України, ф.1115, оп.1, спр.1, арк. 111, 175.
 23. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – С. 67-68.
 24. ЦДАВО України, ф.1115, оп.1, спр.1, арк. 103.
 25. Народня воля. – 1918. – 9 квітня (№48).
 26. Українська Центральна Рада. – Документи і матеріали. – К. : Наукова думка, 1997. – Т. 2. – С. 258.
 27. Грушевський М. Аграрне питання / М. Грушевський // З бижучої хвили. – К, 1907. – С. 103-104.

В. С. Лозовий

ВЗГЛЯДИ МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО НА СОЦІАЛЬНУ БАЗУ УКРАЇНСЬКОГО ГОСУДАРСТВА В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 гг.

Стаття посвячена выясненню взглядов Грушевского на процессы строительства государства в Украине в революционную эпоху 1917-1921 гг., в том числе социальной базы создания государства. Освещаются и анализируются принципы формирования органов власти, показана детерминированность процессов построения государства и форм национальной государственности социальной структурой украинского народа.

После победы Февральской революции 1917 года М. Грушевский сформулировал основные идеи общественно-политической жизни украинства. Он был убежден, что народ, то есть украинское крестьянство, может стать политической основой государственной и экономической жизни и уже в эпоху революции в 1917-1918 годах развил и обосновал этот тезис. Взгляды М. Грушевского вполне выкристаллизовались в начальный период Украинской революции и обнародованные в печатных изданиях, фактически получили статус идеологических принципов национально-государственного строительства. После Февральской революции 1917 г. курс Временного правительства на демократизацию земства и создание волостных земских органов был созвучным с позицией Центральной Рады.

М. Грушевский, отмечая ведущую роль крестьянства в реализации идеи национальной государственности, писал, что будущая автономная Украина будет организовываться на основе широкого местного самоуправления. Итогом государственной деятельности М. Грушевского стало принятие Конституции УНР 29 апреля 1918, которая вводила в Украине парламентскую форму правления.

Ключевые слова: М. Грушевский, социальная база, крестьянство, органы власти, национально-территориальная автономия, самостоятельность, социалистические взгляды, аграрный вопрос.

V. Lozovyy

VIEW ON MICHAEL GRUSHEVSKY SOCIAL BASE UKRAINIAN STATE DURING THE REVOLUTION 1917-1921 pp.

The article is devoted to the elucidation Grushevky views on the processes of state building in Ukraine in the revolutionary days of 1917-1921., Including the social base of the state. Highlights and analyzes the principles of forming government, shows determination of states and national forms of state social structure of Ukrainian people.

After the victory of the February Revolution of 1917 M. Grushevsky formulated the basic ideas of social and political life of Ukrainians. He was convinced that the people that Ukrainian peasants can become the basis for political and economic life of the state and in the period of the revolution in 1917-1918 he developed and substantiated this thesis. The views Grushevky fully crystallized in the initial period of Ukrainian Revolution and published in newspapers, actually acquired the status of ideological principles of nation-building. After the February Revolution in 1917 the Provisional Government rate on democratization and the establishment of the township zemstvo was unison with the position of the Central Council. M. Grushevsky, noting the leading role of the peasantry in the implementation of a national state, wrote that the future autonomous Ukraine will be organized on the basis of wide local government. The result of state-of M. Grushevsky the adoption of the Constitution of the UNR April 29, 1918 which introduced in Ukraine parliamentary form of government.

Key words: M. Grushevsky, social base, farmers, governments, national-territorial autonomy, independence, socialist views, the agrarian question.

Отримано: 18.09.2014

УДК 94(477)«1917»:351:070(477-25)

Ю. М. Лопатовський

КИЇВСЬКИЙ ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРШІ КРОКИ ДІЯЛЬНОСТІ (за матеріалами газети «Известия исполнительного комитета Киевского Совета объединенных общественных организаций»)

З'ясовано процес створення виконавчого комітету Київської Ради об'єднаних громадських організацій міста після Лютневої революції 1917 р., яка відкрила нові можливості для розвитку місцевого самоврядування, сприяла утворенню нових органів, готових відповідати на виклики часу, за матеріалами газети «Известия исполнительного комитета Киевского Совета объединенных